

нує деякий суб'єкт, який діє як зовнішня самостійна система. Результатом дії операції порівняння є впорядкований об'єкт, який визначений (класифікований) у відповідності з прийнятою мірою або ступенем оцінки.

Узагальнення – пізнавальна операція, при якій думка людини рухається від розрізнених фактів до їх узагальнення, від розрізненого до цілого. У результаті здійснення операції узагальнення відбувається перехід до більш високого ступеня абстрагування шляхом виявлення загальних ознак.

Перехід від одиничних або часткових суджень до загальних (т.зв. індуктивне узагальнення): виявляючи деяку спільну ознаку в окремих елементах певного класу, робиться висновок (категоричний при дослідженні всіх елементів цього класу та проблематичний при розгляді класу в неповному обсязі) про притаманність цієї ознаки даному класу в цілому. Протилежним узагальненню є конкретизація і специфікація, які виражають перехід від загального до особливого і одиничного [8, с. 653].

У теорії класифікації результатом узагальнення є перехід від підкласів до класів, від видового поняття до родового й ін. Поняття узагальнення при класифікуванні об'єктів і явищ передбачає:

- 1) формування вихідної предметної множини об'єктів;
- 2) визначення загальних ознак класифікаційних класів, предметної області;
- 3) виявлення загальних понять з метою систематизації знань [4, 228].

Механізм класифікування проводиться на основі порівняння й аналізу чи на основі узагальнення й синтезу (рис. 1). Порівняння й аналіз проводиться з метою встановлення відповідності між класифікаційними об'єктами, структурами, зв'язками; з метою перенесення інформації з об'єкта на модель; встановлення ідентичності об'єктів. При перенесенні інформації з об'єкта на модель залучаються методи аналогії (подібності), при встановленні ідентичності – метод ідентифікації. Узагальнення і синтез виконуються на основі узагаль-

нення з метою віднесення об'єкта до наперед визначеного чи невідомого класу. У результаті віднесення до визначених класів формуються класи об'єктів, що не перетинаються за допомогою методів розпізнавання та групування. Якщо відносяться до наперед невідомих класів, то такий метод називається кластеризацією.

Висновки. Першим етапом при створенні класифікаційної системи географічних карт є теоретико-методологічні засади, які включають: вивчення об'єкта дослідження, встановлення цілей і завдань класифікації, виду, принципів побудови моделі та визначення структури, встановлення вимог та класифікаційних відношень у майбутній класифікації. Другим етапом є емпіричні дослідження, що включають формування об'єктів класифікації із універсальної множини об'єктів на основі розроблених принципів формування множини; визначення онтологічних і гносеологічних властивостей множини, та на їх основі встановлення систем ознак класифікування та системи таксонів; проведення процесу класифікування – механізму класифікування, базуючись на фундаментальних поняттях тотожності і відмінності. Узагальнюючи і розширюючи існуючі принципи об'єднання різних елементів у єдине ціле загальної теорії множин, пропонуються наступні принципи формування множини класифікаційної системи: принцип об'ємності, принцип абстракції, принцип фрактальності та ідентифікації.

1. Атлас вчителя / ДНВП "Картографія", Укргеодезкартографія; ред. Ж. Є. Бонк [та ін.]. – К., 2010. 2. Кантор Г. Труды по теории множеств. – М., 1985. 3. Козаченко, Т.І. / Картографічне моделювання: Навч. пос. / Т.І. Козаченко, Г.О. Пархоменко, А.М. Молочко; За заг. ред. А.П. Золотського. – Вінниця, 1999. 4. Омельченко, В.В. Общая теория классификации. Ч. 1: Основы системологии познания действительности. / Омельченко В.В. – М., 2008. 5. Омельченко, В.В. Общая теория классификации. Ч. 2. Теоретико-множественные основания. / В.В. Омельченко. – М., 2010. 6. Харвей, Д. Научное объяснение в географии. – М., 1974. 7. Тихоплав, В.Ю. Гармония Хаоса, или Фрактальная реальность. / Тихоплав В.Ю., Тихоплав Т.С. – Санкт-Петербург, 2003. 8. Философский энциклопедический словарь. – К., 2002.

Надійшла до редколегії 19.09.12

V. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.32

Н. Корома, канд. геогр. наук

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СТИКОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕГІОНІВ (ПРИКЛАД БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ)

Досліджено ідею та проблеми теоретичного визначення змісту поняття "стиковий геополітичний регіон". Проведений аналіз факторів, що впливають на формування геополітичного поля протистояння в межах стикового регіону. Визначена роль території Балто-Чорноморського регіону в світовій політичній системі на різних етапах суспільно-історичного розвитку. Показано територію Балто-Чорноморського регіону як регіональну систему країн, яка має всі властивості геополітичного регіону та наявне поле протистояння.

Ключові слова: геополітична структура світу, геополітичний регіон, стиковий геополітичний регіон, геополітичне поле протистояння, суспільно-історичний розвиток території, Балто-Чорноморський регіон.

Исследовано идею и проблемы теоретического определения смысла понятия "стыкового геополитического региона". Проведён анализ факторов, влияющих на формирование геополитического поля противостояния в рамках стыкового региона. Определена роль территории Балто-Чорноморского региона в мировой политической системе на разных этапах общественно-исторического развития. Показано территорию Балто-Черноморского региона как региональную систему стран, которая имеет все свойства стыкового геополитического региона и имеющееся поле противостояния.

Ключевые слова: геополитическая структура мира, геополитический регион, стыковой геополитический регион, геополитическое поле противостояния, общественно-историческое развитие территории, Балто-Черноморский регион.

The idea and the problems of theoretical determination of content of concepts "junction geopolitical region" are studied. The factors influencing the formation of the field of confrontation within the junction area were analysed. The role of the territory of the Baltic-Black Sea region in the global political system at different stages of social and historical development was determined. The territory of the Baltic-Black Sea region was displayed as a regional system of states, which has all the properties of junction geopolitical region and available the field of confrontation.

Keywords: world geopolitical structure, geopolitical region, junction geopolitical region, geopolitical field of confrontation, social and historical development of the area, the Baltic-Black Sea region.

Актуальність дослідження. Динамічні зміни геополітичної структури світу, поява нових тенденцій та зміни балансу сил сприяли появі нових підходів до вивчення

політичної картини світу на всіх рівнях – від глобально-го до мезо- та макрорегіонального, та відповідно формуванню нових теоретичних та методологічних розро-

© Корома Н., 2012

бок у політичній географії. На початку ХХ ст. спостерігалася експансія глобальних імперій, а наприкінці – відбувся їх розпад і поширилися процеси регіоналізації світової економіки, політики та мілітарних відносин. Якщо імперії та блоки шукали шляхи автономного розвитку, то сучасний регіоналізм та глобалізація дедалі більше стають взаємно посилюваними тенденціями в межах глобальної політичної системи. Класичні та навіть постмодерністські геополітичні концепції світу не завжди можуть пояснити сучасні тенденції в специфічних регіонах – регіонах, які мають складну історію розвитку, складну систему соціокультурних, геополітичних та гео-економічних зв'язків. Введення дефініції "стикового регіону" у політичній географії та геополітиці пов'язана саме з процесами регіоналізації та глобалізації, зміною ролі держави та регіональних утворень.

Аналіз останніх публікацій. Сучасне бачення тенденцій розвитку політико-географічного простору, його територіально-політичної організації, оцінка місця геополітичного регіону у глобальному полі взаємодії відображені у працях М. С. Дністрянського [2], В. О. Колосова [7], Б. П. Яценка [4]. Близькі за тематикою та спрямуванням, зокрема в позиції щодо дослідження процесів формування та функціонування геополітичних регіонів, їх сукупно- та політико-географічних відмінностей, типів, геополітичної ролі є у С. Коена [4; 7], П. Кеннеді [10], Дж. Еґнью [9; 11], Гончаренка О. М. [1], С. Ярьомека [5; 6].

Мета роботи: проведення комплексного політико-географічного дослідження процесів формування та функціонування стикового геополітичного регіону, виходячи з його геополітичного та політико-географічного положення. Вищеокреслена мета обумовила розв'язання ряду дослідницьких завдань, найголовнішими серед яких є такі: окреслити основні тенденції щодо типізації геополітичних регіонів стосовно дослідження геополітичної структури світу; розкрити ідею появи в політичній географії та геополітиці поняття "стикового геополітичного регіону"; з'ясувати фактори виокремлення стикового геополітичного регіонального простору; уточнити, що стиковий геополітичний регіон як політико-географічне місце може існувати як де-юре так і де-факто; показати територію Балто-Чорноморського регіонального простору, роль якої в світовій політичній системі змінювалася, як стикову.

Основний матеріал дослідження. Геополітичний регіон є однією з моделей, яка складає геополітичну структуру світу. Геополітична структура світу, як основний об'єкт дослідження політичної географії, є моделлю глобальної територіально-політичної організації, яка формується в результаті взаємодії суб'єктів міжнародних відносин та виявляється методами політико-географічного (геополітичного) районування цілісного геопростору [2, с. 298-303].

Сучасна геополітична структура світу надзвичайно строката і багаторівнева. Основною сучасною тенденцією є постійна зміна географічних меж і кордонів полів взаємодії та їх ролі, залежно від зміни балансу сил. Такі поля взаємодії – регіони, чи окремі держави – є носіями певної сили, яка акумулює в собі цивілізаційний, історико-географічний, соціоетнічний, інформаційно-комунікативний, гео-економічний та геополітичний ресурси. Від варіативності поєднання наявних ресурсів і залежить власне сила території регіону чи окремої держави, якою можна діяти на політичній карті світу. Зокрема, за роллю та масштабом поширення наявної сили можна виділити наступні поля взаємодії глобальної політичної системи:

- *регіони сили (Powers Regions, Regions of Force)* – це геополітичні регіони, що виступають геостратегічними гравцями та визначають баланс сил, вектор по-

дальшого розвитку світосистеми. Серед них є *регіони зростаючої сили* (наприклад, Східна Азія з Китаєм, Південна Азія з Індією), *регіони традиційної стабільно-функціональної сили* (Північна Америка із США, Західна Європа, Австралія) та *регіони, сила яких ослаблюється* (Японія, наприклад);

- *"чорні діри" (Black Holes)* – території країн та регіонів з нерозвинутою внутрішньою територіально-політичною організацією суспільства та є досить слабкими економічно і тому знаходяться в зоні впливу регіонів сили.

- *"стиковий геополітичний регіон" (Junction Geopolitical Region)* – простір, що завжди знаходився на стику декількох цивілізацій та потужних центрів сили великих імперій і блоків, на перетині головних торгових шляхів, між різними гео-економічними центрами та характеризується наявністю полів протистояння (наприклад, Америко-Мексиканський, Балто-Чорноморський, Чорноморсько-Каспійський, Балканський, Середземноморський, Російсько-Казахський, Центрально-азійський простори). Сьогодні дані простори називають периферією, буферною чи перехідною зоною, лінією розлому, лімітрофом.

В політико-географічній літературі ці близькі за змістом поняття (буферна зона, лімітроф, перехідна зона) не систематизовані та використовуються залежно від підходів дослідження. *Буферною зоною* називають групу країн або частину території, що розташована між ворогуючими державами (у геополітичному та військовому сенсі), розділяє їх та забезпечує відсутність спільних границь. Коли буферна держава переставала цікавити одного з двох гарантів, вона здебільшого не ліквідовувалася, а перетворювалася в сателіта іншої держави. Перетворення буферної держави в сателіта є одним із способів розширення життєвого простору. І якщо європейські нації сьогодні з низки причин більше турбують внутрішні проблеми, то американська й російська геостратегії спрямовані на збереження своїх панівних позицій у світі завдяки локальному поліпшенню свого просторового положення. А для розв'язання таких завдань існує універсальна геополітична технологія – утворення *лімітрофів*, під якими слід розуміти несамостійні, не самодостатні співкордонні буферні держави. Нагадаємо, що лімітрофами називалися прикордонні області Римської імперії, на яких розташовувалися війська для її захисту. *Перехідною зоною* ж зазвичай називають периферію різних геополітичних, культурних, цивілізаційних регіонів. Це поняття ввів у геополітику С. Коен, спираючись на уявлення про динамічність та розмитість, нечіткість границь геополітичних регіонів [1]. *Периферія* геополітичних регіонів або *буферні чи перехідні зони*, які в геополітичному контексті частіше всього є смугами або *"лініями розлому"* розташовані між геополітичними регіонами.

Введення терміну "геополітичне поле протистояння" виникло із-за необхідності інтеграції всіх вище перерахованих понять. Взаємодія країн, що відносяться до периферійного простору сусідніх геополітичних регіонів, та відповідно його територіально-політична організація, може бути ускладнена наявністю "геополітичного поля протистояння" – території з наявними геополітичними розломами, що розмежовують та одночасно з'єднують сусідні геополітичні (суб)регіони та характеризується значною динамікою геополітичних процесів. *Геополітичні розломи* – це спірні території з нечіткими розмежуваннями між етносами і релігіями, з накладанням, взаємопроникненням культур в їх межах, які своїм поєднанням надалі визначають внутрішню структуру та геополітичні функції геополітичних полів протистояння та, власне, геополітичних регіонів. Утворенню геополітич-

них розломів сприяло розташування території поля протистояння в різні історичні епохи на стику інтересів великих держав чи політичних блоків. Сутність поняття "геополітичне поле протистояння" в світлі концепції "політико-географічних місць" полягає в тому, що об'єкт або регіон де-юре може і не мати визначених рис протистояння або зіткнення, але де-факто в ньому може бути прихований геополітичний розлом, який може проявитися в умовах катаклізмів, перетворюючись на зону міжнародної напруги. На поля протистояння стикових регіонів впливають і регіони сили, перетворюючи їх на зони міжнародної напруги, що характеризуються значною динамікою геополітичних процесів на їх території.

Фактори та детермінанти, що впливають на формування *геополітичного поля протистояння* [5; 6]:

I. Історико-географічні. Діють в межах цивілізаційного та соціоетнічного просторів, формуючи той ресурс, що визначає напрям суспільно-історичного розвитку території.

Стикові геополітичні регіони зазвичай розташовуються на межі цивілізаційних регіонів (католико-протестантський та православний, мусульманський тощо). Історичні особливості формування та розвитку геополітичного поля протистояння в межах окремого стикового регіону в цілому впливають на специфічність *соціоетнічного простору*: розмиті межі між етносами і релігіями, їх накладання, взаємопроникнення культур; формування нових елементів соціопростору – *маргіналів*, що займають проміжну позицію у конфесійному, мовному, культурному середовищі. Такі умови вплинули на політичний розвиток та державотворчий процес, формування та розвиток націй, конфесійними особливостями.

II. Політико-географічне положення, що визначає геополітичне та геостратегічне позиціонування території.

Визначальною детермінантою формування стикових регіонів є *політико-географічне положення* їх територій. Геополітичне положення визначає тип сили – таласократичної чи телурократичної, місце центральності чи периферійності регіонів у глобальній геополітиці, визначає передумови історичного розвитку, ресурс для економічного та політичного потенціалу. Частіше всього стикові регіони займають вигідне економіко-географічне по-

ложення: через їх територію пролягають торгові шляхи між різними економічними центрами (*транзитне положення*), сусідське положення відносно великих геоекономічних та геополітичних регіонів. В різні історичні епохи функції і характер регіонів та поля протистояння визначаються однаковим чинником: розташування на стику інтересів великих держав чи політичних блоків (рис. 1.).

III. Політичні фактори (глобальна політична система, баланс центрів сили).

Політичний фактор розвитку держав у стикових регіонах має велике значення та характеризується особливостями розвитку політичної системи держави та політичної системи світу, балансом центрів сили на глобальному рівні. *Політична система світу* – це система взаємовідносин між державами, групами держав (блоками), державами і територіями на різних ієрархічних рівнях – від глобального до мезорегіонального (національного). Як цілісна система існує з періоду Великих географічних відкриттів. До цього періоду політична система мала вигляд автономних систем, часто не пов'язаних або мало пов'язаних між собою.

IV. Економічні фактори (природно-ресурсний потенціал, економічний потенціал, інфраструктурний потенціал, інноваційність економіки)

Територія завжди має природну та суспільну складову як основу для її освоєння та розвитку. Тому *економічні фактори* мають такі складові: 1) природно-географічного характеру (*природно-ресурсні умови*) та 2) суспільно-географічного характеру (*промислово-економічний потенціал*). Значимість території залежить від ступеня її *господарської освоєності*, наявності промислових об'єктів стратегічного значення, густоти населення, що розміщується на цій території. *Інфраструктурний потенціал* дає той необхідний ресурс, адекватне використання якого створює вигідні умови для розвитку економіки, переміщення товару, капіталів, людей та ін. Зокрема, розвинута транспортна інфраструктура сприяє посиленню *транзитної функції* стикових регіонів. Досить ваговим фактором геоекономічного позиціонування держав або територій є *інноваційний потенціал*, що проявляється високим розвитком науки, технологій та впровадження новітніх технологій у промисловості.

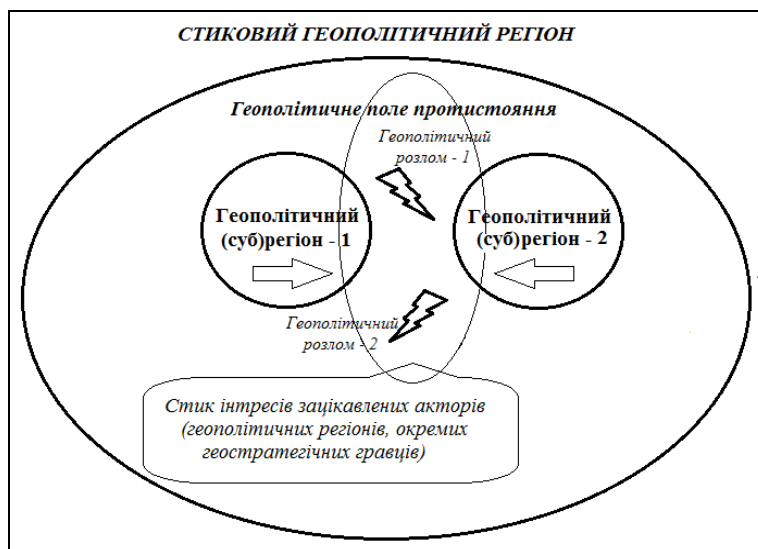

Рис.1. Геополітичне поле протистояння в межах стикового геополітичного регіону

Останні наймасштабніші події в розумінні кардинальності змін, які вони привнесли щодо напрямку подальшого розвитку всієї світової системи був розпад Радянського Союзу та світової соціалістичної системи. Ці дві події можна визначити як глобальні геополітичні "ката-

строфи". Вони хоч і охопили регіональний рівень – безпосередньо території Центральної і Східної Європи, чималу частину Азії – та сильно позначилися на всьому світовому геополітичному розвитку, залишивши у минулому холодну війну, змінили характер взаємодії країн.

Подальший розвиток нового регіонального простору в геополітичному та політико-географічному контексті почався швидко, але різновекторно: з одного боку – посилене співробітництво і кооперація країн Центральної Європи (ЦЄ) і Балтії з метою прискорити процес євроінтеграції, з іншого боку – ініціативні, але не зрілі, багатовекторні країни Східної Європи та власне Чорноморського регіону. Так, вже на цьому етапі відбулися (чи не відбулися) ті внутрішні перетворення в кожній країні, що сформували подальший різновекторний розвиток Балто-Чорноморського регіону. Одна його частина досягла мети ставши повноцінною частиною європейського співтовариства. Інша – невпевнено продовжує визначатися щодо курсу своєї зовнішньої політики.

Відповідно до ієрархічної моделі С. Коена Центральна та Східна Європа знаходиться на другому ієрархічному рівні і розміщена вздовж меж геостратегічних зон – Морської та Континентальної (Євразійської) – і як регіон-"ворота", сприяє зв'язкам між ними. Про важливе стратегічне положення регіону відомо давно. Ще Х. Маккіндер вважав незалежність і стабільність цього

регіону вирішальним чинником євразійської і навіть світової рівноваги. Регіональні конфлікти в Центрально-Східній Європі розкривають протиріччя в позиціях світових держав, загострюючи відносини між ними.

Та в сучасній науковій літературі часто по відношенню до групи країн Центральної та Східної Європи можна зустріти використання поняття "санітарний кордон". Вперше воно було застосоване стосовно Фінляндії, Польщі, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, які мали виконувати роль військового буфера та бар'єра між Заходом та радянською Росією.

Роль території Балто-Чорноморського регіону в світовій політичній системі змінювалася відповідно до етапів пов'язаних з *суспільно-історичним розвитком* (таб. 1), при яких вона потрапляла до одного з геополітичних регіонів в залежності від геополітичної ваги держави, блоків держав, що була/були центром одного з геополітичних регіонів. Такі умови вплинули на політичний розвиток та державотворчий процес, формування та розвиток націй в даному регіоні.

Таблиця 1. Зміна ролі території Балто-Чорноморського регіону в світовій політичній системі [складено за 1, 15, 114]

Етапи суспільно-історичного розвитку	Період	Особливості	Центри сили (великі держави, блоки)
Вестфальська система	1648 р. – поч. XIX ст.	Процес формування сильних держав – геополітичних центрів сили у макрорегіоні Слабкі державні утворення у полі протистояння виконувало роль буфера між православним, католицьким і мусульманським світами.	Московська держава, Османська імперія, Австро-Угорщина
Віденська система	1815 р. – 1918 р.	Зростання напруги в Європі між великими імперіями за сировинні ресурси і території. Спостерігається послаблення мусульманського центру сили та утворення нової сильної імперії – Німецької. Поле протистояння стає периферією великих держав Європи.	Османська імперія, Німецька імперія
Версальська система	1918 – 1945 рр.	Падіння великих імперій, зміна балансу сил у Європі. Послаблення центрів сили та зникнення деяких з них (Австро-Угорщина та Османська імперія). Одночасний процес поширення національно-визвольного руху у світі, та, зокрема, у Європі. Формування держав Балто-Чорноморського простору, які виконують роль буфера між Заходом і СРСР, "санітарний кордон".	Німецька імперія, Російська імперія (наступник – СРСР)
Потсдамська система	1945 – 1991 рр.	Утворення біполярної системи світу з появою наддержав, розширення геополітичного впливу СРСР на Центрально-Східну Європу. Переміщення поля протистояння на захід (Східна Німеччина, Югославія), виникнення внутрішнього буфера – між СРСР і країнами народної демократії.	СРСР і США
Новий світовий порядок	з 1991 р.	Розпад біполярної системи, новий світовий порядок – поліцентричність світу. Рух кордонів у Європі (дезінтеграція, розпад держав, інтеграція розділених держав). Зростання напруги з посиленням ролі Росії у XXI ст. Виникнення нового буфера між Європою і Росією, військово-політичного буфера між НАТО і ОДКБ, гео економічної (напів)периферії ЄС.	ЄС, США, Росія

Межове положення території Балто-Чорноморського регіону на перетині головних геополітичних осей, на стику між кількома цивілізаціями та потужними центрами сили великих імперій дозволяє нам визначити його як *стиковий геополітичний регіон*.

Особливістю регіону є наявність територій – геополітичних полів протистояння – з наявними геополітичними розломами, що розмежовують та одночасно з'єднують сусідні геополітичні (суб)регіони та характеризуються значною динамікою геополітичних процесів. Географічні межі власне *поля протистояння* визначаються межами тих конкретних історико-етнографічних земель, що сформувалися на території і виходять за межі конкретної країни. Якщо говорити про поле протистояння Балто-Чорномор'я, то воно простягається вздовж східного кордону ЄС і включає такі історико-етнографічні землі, як *Мазурія, Підляшшя, Холмщина, Берестейщина, Волинь, Надсяння, Лемківщина, Пряшівщина, Закарпаття, Буковина, Мармароцина та Трансильванія*. Хоч вони і відрізняються внутрішньою самобутністю, але вплив зовнішніх чинників – єдине природне середовище та спільні історичні особливості

розвитку території – сформували певний пучок сучасних історико-етнографічних та політичних зв'язків.

Так, Балто-Чорноморський регіон – на політичній карті світу об'єктивно існуюча – *де-факто* – територіально-політична система мезорівня; та є прикладом такої відкритої регіональної системи країн, яка при наявності геополітичних розломів, може динамічно функціонувати поєднуючи національні геостратегії та формувати на його теренах особливе поле міжнародної взаємодії.

За політико-географічними ознаками територіальна структура Балто-Чорноморського регіону включає кілька субрегіональних утворень: (I) Балтія, (II) Центральна Європа та (III) Чорноморський субрегіон. Балто-Чорноморський простір має ширші кордони ніж вони можуть бути визначені географією. Це простір, що об'єднує пострадянські країни та країни з колишнього союзу; простір, який продовжує боротися з пострадянською пам'яттю та намагається повернутися до Європи. Питання приналежності – ідентичності – окремого індивіда до певного регіону тут в більшій мірі, пов'язане з історичною пам'яттю, і в меншій залежить від перебігу сучасних геополітичних процесів.